

„Chlapci, to není
obyčejná hra.
To je hra politická.“

absynt
prokletí/reportéři

Zbigniew Rokita

Králové střelců

Sport ve stínu impéria

absynt

Zbigniew
Rokita
Králové
střelců
Sport
ve stínu
impéria

Přeložil Martin Veselka

Věnováno otci

Obsah

- 13 Ruské impérium. Páni sportovci
45 Sovětský svaz. Mezi srpem
a kladivem
85 Horní Slezsko.
Nakonec černou ovčí
107 Maďarsko. Tanky na mýdle
125 Litva. Reprezentace, která nebyla
151 Náhorní Karabach. Králové střelců
173 Rusko. Čistírny reputace
207 Abcházie. Neuznané góly
229 Rusko-bělorusko-ukrajinská válka
(doslov ke druhému vydání)
- 241 Poděkování
243 Vybraná literatura

Ruští fotbalisté na stockholmské olympiádě v roce 1912 debutovali, avšak neuchvátili. Jejich účast bývá označována jako „sportovní Cušima“, což je odkaz na katastrofální porážku ruské flotily ve válce s Japonskem roku 1905. Foto: Wikimedia Commons

Kniha byla vydána za podpory polského Knižního institutu
(Instytut Książki) v rámci Překladatelského programu ©Poland.

Copyright © Zbigniew Rokita, 2018

Cover art © Pavlína S. Morháčová

Translation © Martin Veselka

ISBN 978-80-8203-570-7

Ruské impérium.

Páni sportovci

Patnáct kopějek za místo u zábradlí, deset rublů za místo v lóži. To je dost, ale petrohradská cyklistická závodní dráha je dnes nabitá k prasknutí – a to lidé stojí i za plotem a vyhnat se nenechají.

Je září 1893. Ti bohatší se vrátili z dač či letovisek a hledají pobavení ve městě. Po odchodu ze stadionu se část z nich vydá do divadla, kde proběhne zahájení sezony, a jiná část zase na výstup černošských tanečníků, kteří zrovna zavítali do města. Prozatím ovšem Petrohradští sedí na stadionu, panuje éra Belle Époque, čas jim uplývá poklidně a zdá se, že takové už to bude navždycky. Rusko je v této době poněkud zaostalé, avšak veliké impérium – rozprostírá se od města Suwałki až po hranice s Japonskem a Afghánistánem a ještě nedávno k němu patřily i Kielce nebo Aljaška. Nic nenaznačuje, že už zakrátko se tato mocnost sesype jako domeček z karet.

Lůza na stadionu však nemá tušení, jaká bude budoucnost. Lůza na stadionu překypuje nadšením – kolik atrakcí je tu dnes čeká! Přetahování s lanem, běhy či skok o tyči. Vrcholem programu má být závod, v němž bude světově proslulý francouzský cyklista Charles Terront zápolit s koňským trojspřežím. Rusové se v poslední době stali vyslovenými milovníky velocipedů. Ještě před deseti

lety bylo v celém ruském impériu asi tak padesát bicyklů, kdežto vbrzku jich bude jenom v hlavním městě na deset tisíc, a dokonce ani hrabě Lev Nikolajevič Tolstoj nebude s to si odepřít ranní projížďku. Cyklistické závody jsou prvními masovými sportovními událostmi v dějinách této země. Ti, kdo se toho dne sešli na stadionu, mohli s plným opodstatněním prohlašovat, že se cyklistika stane nejpoulnějším sportem v Rusku.

Blíží se start. Cyklista Charles se konečně objevuje na závodní dráze, je to nastrojený elegán a mává divákům. Ohlašuje, že po závodech se do Paříže vrátí v sedle kola. Vyslouží si ovace. Vedle Terronta nastupuje trojspřeží – koně jsou vraní a zvoní rolničkami. Ale to snad ne? – Charlese vylekalo počasí a zakrátko zmizí ze závodní dráhy! Obecenstvo je zklamané. Francouze nahrazuje Rus – jistý Pochilskij. Nasedá na kolo, a i když nad koňským spřežením zvítězí v čase o dvě minuty lepším, Rus Pochilskij zkrátka není Francouz Terront, kvůli němu lidé na stadion nepřišli, ti tančící černoši snad budou zajímavější.

Co naplat. Útěchou budiž to, že se shromáždění stanou svědky jedné z nejdůležitějších událostí v ruských sportovních dějinách, a sice prvního fotbalového zápasu s diváky na tribunách v historii místní kopané. Noviny Petěrburgskij listok o této události napíší: „Po skončení pátého bodu programu byla ohlášena přestávka. V jejím průběhu začali obecenstvo bavit páni sportovci, kteří hráli kopanou (football). Přihlásilo se dvacet lidí. Tato hra spočívá v tom, že jedno mužstvo hráčů se pokouší zahnat kouli – dotýkají se jí nohou, hlavou nebo čímkoli jiným, jen ne rukama – do brány mužstva protivníků. Celý povrch hřiště byl rozbahněný. Páni sportovci v bílých trikotech běhali blátem a každou chvilku do něj někdo upadl, takže vbrzku začali

připomínat kominíky. Diváctvo se smálo bezustání. Zápas skončil výhrou jednoho mužstva nad druhým.“

Zápas připomíná cirkusové představení a tisk se o jménech prvních fotbalistů ani o výsledcích utkání nezmní – podobně jako se neuvádějí jména klaunů ani diváků, kteří byli polití vodou. Kopaná sice možná toho podzimního odpoledne potěšila zraky lůzy, ale kdo to kdy viděl, rochnit se v blátě, v krátkých kalhotách a s odhalenými lýtky?

Opravdový fotbal by se nikdy nezrodil v Rusku ani nikde jinde, kdyby žáci elitních britských škol nevedli v prvních desetiletích 19. století válku proti svým učitelům. Tehdejší angličtí školáci z řad aristokracie a buržoazie byli mnohdy bohatší než jejich učitelé, pohrdali jimi a byli rozjívění. Navíc se bouřili – proti konzervativním výukovým metodám, tělesným trestům, bouřili se z vnitřní potřeby bouřit se. Hoši se neváhali uchýlit k násilí. Kupříkladu žáci londýnské školy Harrow se natolik vytrénovali v zabíjení zpěvného ptactva, že si vymysleli vlastní slovo označující tuto činnost – toozling. Mimoto se proslýchalo, že „na návrší Harrow není s to přežít žádný pes“ a že „poníci, kteří táhnou povozy se svými majiteli v blízkosti školy, často přijdou o oči“. Občas se oběťmi útoků kameny stávají dokonce okolní obyvatelé. David Goldblatt ve své knize *The Ball is Round. A Global History of Football* (Míč je kulatý. Světové dějiny fotbalu) popisuje válečný stav, který v té době panoval v britských školách: „Do [školy v] Rugby bylo roku 1797 povoláno vojsko, aby potlačilo revoltu žáků, v roce 1818 zase napochodovaly do Winchesteru pořádkové složky připravené užít bajonety. Byl to už jejich šestý zásah na této škole v průběhu padesáti let.“

S rozjívěnými usmrkanci má spoustu starostí mimo jiné Thomas Arnold – ředitel jedné z nejlepších britských

škol, nacházející se v Rugby. Má mírný pohled, z očí mu číší dobrotivost, lze říct, že je to hezký člověk. Rozhodne se podniknout experiment – upustit od konzervativní výchovy založené na kázni a trestech a namísto toho zavést výchovu moderní a osvícenou.

V převzetí kontroly nad ozbrojenými lumpy mu má pomoci mimo jiné kopaná – ředitel věří, že sportovní zápasy přispějí k tomu, aby se učitelé opět těšili úctě, a pomohou žákům vybit si mladistvou agresi (a potlačit další patologické jevy, jako třeba autoerotismus). Přesun vzájemného soupeření na hřiště měl chlapce proměnit z chuligánů na hrdiny. Rugby se stává ohniskem a tamní žactvo pacienty nula fotbalové epidemie, která zanedlouho postupně zachvátí celý svět.

Léta běží a zdá se, že Arnoldův plán se vydařil, protože se jeho nápad uchytil i v jiných institucích: žáci byli spokojeni, kopanou si oblíbili, učitelé zase byli rádi, že žáci hrají, místo aby oslepovali poníky nebo se zbraní v ruce obsazovali kolej. Arnold tím možná zachránil fotbal od zapomnění. Ještě o pár desítek let dříve, v roce 1801, totiž Joseph Strutt napsal ve své práci *The Sports and Pastimes of the People of England* (Sportovní disciplíny a zábavní aktivity anglického lidu), že kopaná nemá dobrou pověst a už ji hraje jen málokdo. Autor této třísetstránkové knihy věnoval této disciplíně necelé dvě strany – obsírněji popsal i takové kohoutí zápasy.

Nyní se však fotbalový virus šíří bleskovým tempem a je šíleně nakažlivý. Jeho nositeli jsou učitelé a žáci, kteří přestupují mezi školami, kopaná se dostává i na méně elitní školy, a také na univerzity, Cambridge a Oxford nevyjímaje. S míčem si rádi zakopou i v armádě a o nové módě si vykládají rekruti, kteří se sjíždějí z různých koutů země.

To jsou ovšem teprve první případy nakažených, ještě není jisté, zda se fotbal neukáže jen jako chvilková móda a posléze opět neupadne do zapomnění. Nejdůležitější letní hrou zůstává kriket.

Ostatně má to ještě jeden háček – různé školy uplatňují různá pravidla hry, takže když se na hřišti sejdou chlapci z odlišných koutů Británie, dochází k nekonečným hádkám, neboť chce každý hrát podle svých pravidel. Rozdíly jsou občas pouhým dílem náhody – třeba to, jestli určitá škola toleruje agresivní útok tělem, nebo ne, může záviset na tom, zda její žáci hrají na louce, nebo na vydlážděném prostranství.

Na podzim roku 1863 svitne naděje, že se snad podaří dospět ke konsenzu. Zatímco to v Polsku vře a probíhá lednové povstání, zástupci několika čelných londýnských škol a současně fotbalových klubů se sejdou v útulné hospůdce Freemasons' Tavern v centru Londýna. V rodícím se fotbalovém světě působí dvě frakce – jedna prosazuje kopání a kličkování s míčem, druhá chytání a běhání. Onoho dne každý přijíždí ze své školy se svými pravidly a chce, aby začala platit všeobecně. Vyřešit je potřeba spoustu otázek, například zda lze protivníka úmyslně uhdit, aby byl zastaven.

Po několika týdnech schůzek v londýnské hospodě vítězí frakce prosazující kopání a kličkování s míčem, a tak vzniká Football Association (britský fotbalový svaz – FA). Poražená frakce prosazující chytání a běhání vyvine jiný sport, jenž ponese název „rugby“ – podle jména Arnoldovy školy. To je však pouhý začátek schizmatu, ještě není nic rozhodnuto. Teď se každá anglická škola bude muset vyslovit, jestli bude kopat a kličkovat, anebo chytat a běhat. Mezi žáky dochází ke sporům, stává se i to, že první půlka

zápasu se odehraje podle ragbyových pravidel a druhá podle fotbalových.

(Britská nadvláda při určování pravidel kopané přetrvala dodnes. Za jejich změny zodpovídá britská organizace International Football Association Board, jež existuje už od 19. století a jejíž jurisdikci v tomto ohledu uznává FIFA. Každá z průkopnických federací – anglická, skotská, velšská a severoirská – má jeden hlas a FIFA má čtyři hlasy. Britské federace tudíž mají padesátinásobně větší sílu než libovolná ze zbývajících dvou set sedmi federací sdružených v rámci FIFA. Znamená to také, že FIFA nemůže samostatně, bez souhlasu Britů, měnit pravidla. Britové se o tuto disciplínu zkrátka nenechali úplně připravit.)

Koneckonců pravidla jsou v té době stále ještě hodně neustálená a řada jednotlivých zásad vzniká kvůli potřebě vyřešit sporné otázky. Co si například počít, když jedno mužstvo svolalo na zápas třináct hráčů a druhé jen deset? FA dospěla k rozhodnutí, že každé mužstvo má čítat jedenáct hráčů na hřišti. Míče mají různý tvar – jak má vypadat ten fotbalový? Svaz rozhoduje, že musí být kulatý – tím se odliší od toho ragbyového. Je-li situace na hřišti nejasná, kdo určí, který tým má pravdu? Na hřišti se tedy objevují dva pomezní rozhodčí. Ale co dělat, jestliže se tito sudí nemohou shodnout? Zkrátka už pravidla zavádějí hlavního arbitra, který smí běhat po hřišti. Bezprostřední příčinou toho, že byla tato funkce zřízena, tedy není nutnost řešit spory mezi hráči, nýbrž mezi rozhodčími. Mezitím se připojují další pravidla – sudí poprvé užije píšťalku, takže už nemusí křičet; v závěru 19. století poprvé nařizuje pokutový kop – tehdy označovaný jako „střela smrti“ (do té doby totiž platilo de facto fiktivní pravidlo, že džentlmen nemůže faulovat druhého džentlmena, takže penalta neexistovala).

Sedmdesátá léta 19. století jsou období, kdy se řešil ještě jeden spor, pro budoucnost fotbalu naprosto klíčový. Otázka zněla: Má se džentlmen podělit o míč? David Goldblatt to popisuje takto: „Většinu doby se hráči pokoušeli individuálně kličkovat a přesouvat se směrem k protivníkovi brance. Příhrávky se vnímaly pouze jako krajní řešení a znamenaly prohru pro toho, kdo se zbavoval míče, ba přímo pošramocení jeho pověsti. Součástí fotbalového repertoáru nebyly ani dlouhé příhrávky či hlavičkování.“ Tehdy to vypadalo tak, že se protihráči houfně vrhali na hráče, který měl v dané chvíli míč, hra byla brutální, týmy měly zpravidla sedm útočníků, někdy dokonce ještě víc. Anglický fotbal té doby můžeme jen stěží označit za kolektivní hru, byl to spíš souboj dvaadvaceti hráčů, z nichž každý druhý má víceméně tentýž cíl. Když tehdejší fotbalová hvězda Bill Mosforth napomenul budoucího britského ministra pro kolonie Alfreda Lytteltona, že mu nepřihrál míč, dostalo se mu odpovědi: „Já hraju výhradně pro své vlastní potěšení, sire!“

Několik desítek let po francouzské revoluci vycházela kopaná z ideálů volnosti a rovnosti – bratrství do ní přinesli Skotové. K přelomovému utkání v dějinách fotbalu došlo na podzim roku 1872. Právě tehdy začal první oficiální mezinárodní zápas v historii – proti sobě stanuli Skoti a Angličani. Řada historiků jej pokládá za nejdůležitější utkání v dějinách kopané. Byl to velký střet dvou kultur hry – skotské týmové a anglické individuální, jež se stále ještě blížila ragby. Skoti byli průkopníci hry využívající příhrávky, jako první pochopili, že týmová hra je efektivnější. Postupem času čím dál více manšaftů chápalo, že přihrát míč je možná potupné, ale jinak se zápas vyhrát nedá. A je to dobře. Kdyby totiž fotbal neopustil

taktiku „kopni a upaluj“ a „všichni hurá na jednoho“, mohl by zůstat pouhou historickou zajímavostí. Kdyby ji nepustil, mohl by se brzy přejít i fanouškům – sledovat, jak se v oblaku prachu přesouvá hlouček tuctu útočníků sem a tam, není žádná velká podívaná pro oko. Teprve rozprostření hry do širě způsobilo, že se tato disciplína stala ušlechtilější a atraktivnější podívanou. Ten den se na stadionu v Glasgow zrodila mezinárodní kopaná (ostatně nikoli náhodou se utkání konalo v Glasgow, schůzka v hostinci Freemasons' Tavern v roce 1863 totiž rozdělila i Skoty – po schizmatu se Glasgow přiklonil k pojetí pro-sazujícímu kopání a kličkování, kdežto Edinburgh k verzi s chytáním a běháním). Stefan Szczepek v knize *Moja historia futbolu* (Má historie kopané) o tomto utkání píše: „Většina Angličanů nosila čepice s kšiltem nebo bambulkou, zatímco Skotové měli na hlavách legrační špičaté čapky jako nějací trpaslíci.“ (Hráči tehdy mohli nosit pokrývky hlavy, protože nápad odrazit míč hlavou se stále ještě jevil jako něco směšného.)

Fotbal byl ovšem stále ještě v plenkách a jeho budoucnost nejistá. Na to, aby vytlačil kriket z pozice anglického národního sportu, si musel počkat ještě dlouho, a když ten den Angličané remizovali se Skoty, aniž by vstřelili jedinou branku, nebylo moc důvodů předpokládat, že by se to kdy mělo stát.

Hovoříme o dobách, kdy fotbal pozvolna přestává být pouhou zábavou a začíná se stávat sportem. V Anglii začínají probíhat regulérní klubové soutěže. Hráči jsou amatéři a vyplácet jim odměnu je zakázáno. Soutěží se účastní zejména ti, kteří si mohou dovolit uhradit dopravu, obuv, oděv a míč – tedy zajištění bílí muži. Džentlmeni vymysleli

fotbal a nechtějí jej přenechat nikomu jinému. Oficiálně prohlašují, že sport je fyzickým cvičením, ušlechtilou ideou a peníze nejsou v souladu s jeho duchem. Neoficiálně se obávají toho, aby jim lůza nesebrala jejich hru. Kopanou totiž chtějí hrát nejen džentlmeni, ale i dělníci.

Industrializace, která v té době v Anglii probíhala, utvářela vhodné podmínky pro rozvoj fotbalu. Ve městech jsou potřeba pracovní síly, a tak tam migruje selský lid z vesnic a mění se v dělnictvo. Během 19. století vzrostl počet obyvatel Londýna a okolí více než šestinásobně, v průmyslových městech Liverpool a Manchester byl nárůst sedminásobný. Dělník se od rolníka liší tím, že má pravidelný příjem, relativně pevný týdenní harmonogram a postupně s rozvojem levicových hnutí i čím dál více volného času. Dělnictvo navíc žije koncentrovaně, tudíž je snazší jej organizovat, mimoto je vykořeněné a potřebuje se tím pádem identifikovat s novým bydlištěm a novými sousedy – a právě to mu poskytují kluby. Stát podněcuje dělníky, aby pěstovali sporty, a podobně činí i církve. Zprvė totiž platí heslo sportem ku zdraví, zadruhé pak ve zdravém těle zdravý duch. Fyzické cvičení a hygiena začínají být v té době nesmírně důležité, v řadě míst to totiž páchne a jsou plná špíny. Města se vymykají kontrole – mezi dětmi roste úmrtnost a různé epidemie jsou na denním pořádku. Sport se má stát lékem, dřepy a poskoky zvané „panáky“ jsou ve státním zájmu.

Ostatně v téže době začíná řada evropských zemí doceňovat pohybová cvičení. Gymnastika má posloužit posílení národní solidarity, zvýšení morálky a přípravě obyvatelstva či poddaných k obraně země. Gymnastika je vnímána jako vojenský výcvik zdarma. Vládnoucí vrstvy chtějí

vytvořit lid disciplinovaný i v míru a překypující zdravím, nikoli krvácející na bitevních polích.

Sport se rozvíjí a o duše dělníků a formující se střední třídy soupeří řada disciplín. Kopaná má převahu nad tehdy v Anglii populárním tenisem a kriketem – pravidla jsou totiž jednoduchá, lze ji hrát bez ohledu na to, kolik hráčů se v danou chvíli shromáždilo na místě, čas hry je libovolný a ke hře postačí obyčejný hadrový balon a dvě improvizované branky (tyče lze udělat třeba z kamenů); není potřeba žádná předchozí příprava (na rozdíl třeba od kulečnicku) a riziko, že vám někdo zlomí žebra, je nízké (na rozdíl od ragby).

Angličané nejen hrají, ale též fandí. Poprvé v dějinách se mohou utkat s týmy ze vzdálených měst, poprvé také mohou jezdit na zápasy svých týmů – bez dopravní revoluce by rozvoj kopané nebyl možný. Hraje-li tým se soupeřem z téhož města, lze na zápas dojet nedávno vybudovanými tramvajovými linkami, metrem nebo na bicyklech. Hraje-li pak někde dál, lze využít dynamicky se rozvíjející železniční síť.

Kopaná je čím dál populárnější. Počet diváků na dalších utkáních Anglie se Skotskem hovoří sám za sebe: v roce 1872 usedly na tribuny čtyři tisíce fanoušků a v roce 1908 už jich bylo více než sto dvacet jedna tisíc. Pořadatelé brzy pochopí, že čím víc lidí přijde na utkání, tím víc lístků prodají, takže budují nové stadiony, zápasy se konají pravidelně a je jich stále víc a víc. V poslední čtvrtině 19. století se fotbal mění v byznys, přestože jen dvě tři dekády předtím se jeho pravidla formovala v kolektivech středoškoláků. Byznys přináší zisky a fotbalisté z toho chtějí také něco mít. Pořád se nicméně vrací otázka, jestli se sluší a patří, aby

sportovci vydělávali. Kluby vymýšlejí různé finty, protože platit nemohou (pravidla určuje britský fotbalový svaz), a přitom by si rády udržely lepší hráče. Všichni si ovšem uvědomují, že amatérská kopaná je ryzí fikce.

Nakonec FA rozhoduje – fotbalisté mohou vydělávat. Nyní kopaná definitivně přestává být koníčkem bohatých, nýbrž stává se i prací pro řadu chudších a nadaných. Tak se rodí profesionální kopaná a vbrzku vzniká z popudu Williama McGregora, majitele obchodu s asijskými látkami z Birminghamu, první fotbalová liga na světě – anglická liga (z dvanácti týmů, které se zúčastnily její první sezony, prakticky všechny hrají dodnes v některé ze dvou nejvyšších ligových soutěží). Vyšší vrstvy kopanou vymyslely a teď je o ni připravují vrstvy střední a nižší. Kopaná je až moc fajn na to, aby si ji britští džentlmeni mohli udržet pouze a jen pro sebe.

Fotbalový virus už nedbá na třídní či zeměpisné překážky a šíří se čím dál rychleji. Dostane se všude tam, kam proniknou i Britové. Do přístavů ve všech zeměpisných šířkách připlouvají obchodní lodě pod britskou vlajkou a námořníci si během čekání na vykládku převáženého zboží rádi začutají. Postupem času tedy začnou měřit síly s místními z přístavů v Montevideu, Kodani nebo Oděse a učí je novou hru (každé druhé plavidlo, jež připlouvá do petrohradského přístavu, je britské). Britští bankéři, továrníci, duchovní, obchodníci, inženýři, studenti nebo učitelé s sebou přivázejí první meruny a zakládají kluby – a místní jim se zvědavostí přihlížejí. Kopaná se zpravidla nejprve dostává do přístavních měst, pak přeskakuje na pobřeží a až následně proniká do vnitrozemí. Během 19. století vznikají fotbalové svazy ještě v Dánsku, Nizozemsku, na